

ובאור"צ רצה לתלות המחלוקת בשיעור האגודל במחלוקת הראשונים האם ג' אמות של גובה מקווה כולל את הראש או לא שלרמב"ם כולל ולתוס' אינו כולל את הראש. וממילא נטה לחשוש לשיטות אלו בדאורייתא ומסתדר כמחמירים לאכול שני כזיתות במוציא מצה.

אופן שיעור כזית מצה

צורת המדידה ברמב"ם

ברמב"ם מובאים שלש צורות למדוד את חיוב החלה

1. רמב"ם הלכות ביכורים פרק ו הלכה טו

כמה שיעור העיסרה שחייבת בחלה מלא העומר קמח... וכל האצבעות הם רוחב גודל אצבעות של יד נמצאת למד שהמדה שיש בה י' אצבעות על י' אצבעות ברום שלש אצבעות ותשע ר"ל תשיעית אצבע בקירוב הוא העומר... וכמה מכילה מדה זו כמו ארבעים ושלוש ביצים בינוניות וחומש ביצה... שהם משקל חמש מאות ועשרים זוז מזוזי מצרים בזמן הזה, ומדה שמכילה כמשקל הזה מקמה החטים הזה בה מודדין לחלה בכל מקום.

2. פירוש המשנה לרמב"ם מסכת עדויות פרק א משנה ב

וכבר עשיתי אני מדה בתכלית הדיוק שיכולתי ומצאתי שהרביעית האמורה בכל התורה מחזקת מן היין קרוב לעשרים וששה דרהם, ומן המים קרוב לעשרים ושבעה דרהם,

באיזו ביצה משערים

הצל"ח ניסה לחשב באצבעות ובביצים ויצא לו שהמידה באצבעות כפולה מהמידה בביצים של ימינו ולכן כתב ששיעורי הביצים של חז"ל כפולים מאלו שלנו

3. צל"ח מסכת פסחים דף קטז עמוד ב (1713-1793)

ואמנם לפי שנתברר לי עפ"י מדידה שהביצות המצויות עתה בימינו, הנה הביצה שלימה שבזמנינו הוא רק חצי ביצה מביצים שבהם שיעורי התורה.

החזו"א, שחושש לצל"ח כתב ששיעור ביצה הוא 99.5 סמ"ק

לגר"ח נאה שיעורי תורה עמ קפב. המנהג לשער בדרהם שהוא 3.2 גרם וממילא רביעית היא 86 סמ"ק וביצה 57.6 סמ"ק.

הביאור הלכה מביא סתירה לדברי הצל"ח מגמרא במסכת יומא ומכריע לחוש לו בדאורייתא

4. ביאור הלכה סימן רעא סעיף יג

לנגד שיטתו יש ג' כ' קושיא חמורה והוא דהנה בסוגיא דיומא דף פ' מוכח דשעור כמלא לוגמיו משני הצדדים באדם בינוני הוא יותר מרביעית... ואי ס"ד דשעור רביעית בזמננו הוא כפלים דהיינו שעור ג' ביצים שלנו א"כ כמלא לוגמיו באדם בינוני משני הצדדים הוא יותר מג' ביצים...

ולמעשה נראה דלענין דאורייתא כגון כזית מצה בליל פסח בודאי יש להחמיר כדבריהם וכן לענין קידוש של לילה דעיקרו הוא דאורייתא ג"כ נכון לחוש לכתחלה לדברי הצל"ח הנ"ל

בשו"ת ישכיל עבדי כתב שכמו שמרן לא חשש לשינויי מידות מזמן הרמב"ם כן פוסקי ספרד לא חששו לשינויי מידות מזמן השו"ע

5. שו"ת ישכיל עבדי חלק ד אור"ח סימן לב

מכל האמור לעיל עולה שמעולם לא עלה על דעת שום אחד מהפוסקים לחלק ולהסס פן ואולי נשתנו השיעורים בין תקופת מרן הקדוש לתקופתנו דוגמת מה שלא חשש מרן הקדוש ז"ל חששה זו בין תקופת הרמב"ם ז"ל לתקופה שבזמנו למרות שהיתה תקופה ארוכה כ"כ של כמה מאות שנים.

6. חזון עובדיה פסח ליל הסדר עמוד סו

בחזו"ע כתב שיש לחוש לשיטת הצלח בכזית ראשון לאכול שתי כזיתות שלנו בצירוף דברי הרא"ש שכתב כך ולא דווקא לעורך הסדר

ועל כל פנים כיון דלדידן לא ידענין על מה מברך על אכילת מצה, אם על העליונה או על הפרוסה, שהוא מחלוקת בפוסקים. שפיר נהגו לחוש לזה, להצריך כזית מכל אחד, כמו שכתב במשנה ברורה. ועיין עוד באשדוה הפסגה (דף יח ע"ב). ובפרט לפי מה שכתב הצליח והחתם סופר (סימן קכז), שיש להכפיל את השיעור של כזית מצה, משום שהביצים נתקטנו וצריך לשער כעת לכזית כשיעור ביצה, והביאם המשנה ברורה בבאור הלכה (סימן רעא סי"ג). וכתב, דלמעשה יש להחמיר כדבריהם בכזית מצה בליל פסח דהוי מן התורה, ע"ש... ואף דלענין דינא העיקר והכזית הוא ט' דרהם... בענין זה דבלאו הכי כתבו הרא"ש והטור והשלחן ערוך להצריך שני כזיתים, ראוי לחוש לזה כל מה שאפשר.

והאור לציון סובר שיש לחוש לזה בכל חייבי תורה כיון שמחלוקת הראשונים האם שיעור ג' אמות של מקווה כולל את הראש או לא היא מחלוקת האחרונים ברוחב גודל.

7. שו"ת אור לציון מבוואות שיעורי המצוות ענף ג

אבל במקום ספק דאורייתא, כגון בסוכה, שחיוב ישיבה בה הוא מן התורה, וצריך שיהא בגובה עשרה טפחים ובשטחה שבעה טפחים על שבעה טפחים, כמבואר בשו"ע ובסימן תרל"ג סעיף ח' וסימן תרל"ד סעיף א', יש לנו לחוש לסוברים שהשטח הוא כעשרה ס"מ, וכפי שנתבאר לעיל שיש ראשונים הסוברים כן, ואין לפחות מזה.

יש שרצו ללמוד מתשובות הגאונים שכתבו שמשערים 'כדעתו של רואה' שהשיעור מתשנה בכל דור, (ואפשר שאינו מוכרח אלא שנשתנה כמות הביצים בסאה)

8. תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן מו

ולכך נתנה לנו התורה שיעור בביצים ובפירות שדברי סופרים על הר סיני ניתנו כדכתיב ועליהם ככל הדברים לפי שהביצים והפירות נמצאים בכל מקום... ונשתנו כל אלו המדות שהן מזמן קרוב וכ"ש מדורות הראשונים שאין יודעין מדותיהן כלל ולכך תלו חכמים ז"ל השיעור בביצים ובפירות שהן קיימין כל עת ואין משתנין מיהו שיעור הביצים והפירות תלו אותן בדעתו של רואה והן המדה ישרה ע"ב אוקיאות. (במשנה בכלים ז' ו נאמר הביטוי לפי דעתו של רואה רק על מנת שלא מחוייבים לעשות שקילה מדוייקת של הביצה הבינונית. ולא לומר שהביצים משתנות ואין לנו אלא הביצה שבאותו הדור)

כמה זיתים יש בביצה

ביומא שיערו בית הבליעה בכביצה בקירוב

9. תלמוד בבלי מסכת יומא דף פ עמוד א

רבי אבהו ידידיה אמר: מכל האכל אשר יאכל - אוכל שאתה אוכלו בבית אחת, ושיערו חכמים: אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרגולת.

בכריתות הגמרא משערת את בית הבליעה בכזיתות ומעריכה אותו בשני כזיתות

10. תלמוד בבלי מסכת כריתות דף יד עמוד א

הגמ' דנה כמה איסורים אפשר לעשות באכילה אחת וכבר דנים באדם שאכל ביום הכיפורים כזית נותר שהיה חלב ובטומאה וגם וכזית פיגול ונתני: שש חטאות, ונוקמה כגון דאכל ג' כזית דם! בחדא אכילה קא מיירי, בשתי אכילות לא קא מיירי, ושיערו חכמים דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים.

מכאן לומד התוספות בעירובין שם ד"ה 'אגב' שביצה היא שני זיתים.

הרמב"ם כותב ששיעור גרוגרת הוא כשליש ביצה

11. רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה ה

התולש עולשין והמזרד זרדין, אם לאכילה שיעורו כגרוגרת, ואם לבהמה שיעורו כמלוא פי גדי, ואם להסקה שיעורו כדי לבשל ביצה. ... וכל מקום שנאמר כדי לבשל ביצה הוא כדי לבשל כגרוגרת מביצה גרוגרת אחד משלשה בביצה.

במסכת שבת מוכח שזית קטן מגרוגרת

12. תלמוד בבלי מסכת שבת דף צא עמוד א

אמר רב יהודה אמר שמואל: מחייב היה רבי מאיר אף במוציא חטה אחת לזריעה. פשיטא, כל שהוא תנן! - מהו דתימא: כל שהוא אינו כפשוטו אלא רק - לאפוקי מגרוגרת, ולעולם עד דאיכא כזית מתחייב למרות שלא הגיע לגרוגרת - קא משמע לן. שאפילו בפחות מכזית מתחייב ולא רק בפחות מגרוגרת.

לרמב"ם כזית הוא פחות משליש ביצה. וכן דעת הר"ף והרא"ש.

לענין עירוב השו"ע כותב שיש שלש גרוגרות בכביצה והוא בקירוב שלש זיתים

13. שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שסח סעיף ג

כמה הוא שיעור העירוב בתחלתו, בזמן שהם שמונה עשרה או פחות שיעורו כגרוגרות לכל א'; ואם הם יותר משמונה עשרה, אפילו הם אלף או יותר, שיעורו מזון שתי סעודות, שהם שמונה עשרה גרוגרות, שהם כששה ביצים, וי"א שהם כשמונה ביצים.

לענין מזה כותב השו"ע את שיטת התוספות שמשערים בחצי ביצה

14. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תפו

שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה.

שו"ע הרב מסביר שבחיובי תורה יש להחמיר שכזית הוא חצי ביצה

15. שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן תפו סעיף א

וכבר נתבאר בסימן שס"ח ות"ט שהעיקר כהאומרים שאין צריך יותר מכששה ביצים לעירוב לפי שהעירוב הוא מדברי סופרים והולכין בו להקל וא"כ במרור שהוא מדברי סופרים וכן כל דבר שהוא מדברי סופרים ששיעורו בכזית יש לסמוך על האומרים שהוא פחות מעט משליש ביצה אבל במצה שהיא מן התורה וכן כל דבר שהוא מן התורה יש להחמיר כסברא הראשונה.

אבל לענין ברכה אחרונה וברכת המזון ששיעורו בכזית ספק ברכות להקל ולא יברך עד שיאכל כחצי ביצה

האם משערים בנפח או במשקל

בשיבולי הלקט לענין חלה כתב שמשערים במשקל הביצים

16. ספר שבלי הלקט סדר פסח סימן ריב

מדת העומר מתחייבת בחלה שלמדנו מלחם הארץ חלה תרימו תרומה ולחם הארץ למדנו אותו מלחם השמים שנאמר לקטו משנה מה לחם משמים עומר ליום שהוא מ"ג ביצים וחומש ביצה אף זה כן וזהו עשירית האיפה ובשם ר' יהודאי גאון זצ"ל מצאתי כמשקל הביצים כך משקל העומר.

במשנה לענין טומאת אוכלים פשוט שמשערים בנפח

17. משנה מסכת עוקצין פרק ב משנה ח

עלי בצלים ובני בצלים אם יש בהן ריר משתערין בכמות שהן אם יש בהן חלל ממעך את חללן פת ספוגנית משתערת בכמות שהיא אם יש בה חלל ממעך את חללה בשר העגל שנתפח ובשר זקנה שנתמעט משתערין בכמות שהן:

כיצד מתייחסים לחללים בנפח

הרמ"א כתב שיש למעך את חללי האויר בירקות על מנת לשער את נפחם

24. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תפז סעיף א

שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה.

הגה: ... ובירקות צריך למעך חלל האויר שבין הירק, ולשער שיעור הכזית בירקות עצמן ולא באויר שביניהם.

המשנ"ב שצריך למעך את החללים במצה אבל לא לחוש למרקם הספוגי שבה

25. משנה ברורה סימן תפז ס"ק ג

(ג) ובירקות צריך למעך חלל האויר - וה"ה אם יש חלל במצה אינו מצטרף החלל לשיעור כזית וצריך למעכו. אבל אם אין חלל במצה אפילו היא רכה ועשויה כספוג א"צ למעכו:

וכן לענין שיעור ברכה כתב שפת ספוגית משתערת כמו שהיא

26. שער הציון סימן תפז ס"ק ז

משנה עוקצין. ונראה פשוט דהוא הדין לענין ברכת המזון בפת ספוגית משתערת בכמות שהיא.

במקום אחר משמע במשנ"ב שמשערים לפי החומר במצבו הטבעי

27. משנה ברורה סימן רי ס"ק א

היה פת סופגנין שנתפח עד שאין האוירים שבו נרגשים האוכל כזית ממנו כמות שהוא אינו מברך דלפי האמת לא אכל כזית וכן אם היה כזית ונצטמק ונתמעט בשיעורו אין מברכין אחריו אלא א"כ דחזר ונתפח.

באור לציון כתב שאין ללמוד מהמשנה בעוקצין לשער גם בברכות בצירוף האוירים כיון שזו חומרה לענין טומאה בלבד ובברכות צריך הנאת מעיים.

28. אור לציון חלק ג' עמוד לא

וביאר בשו"ת זרע אמת שם שאף שמבואר במשנה בעוקצים פרק ב' משנה ח' פת ספוגית משתערת בכמות שהיא אין זה אלא מדברנן להחמיר בטומאת אוכלין אבל לא להקל לברך ברכה שאינה צריכה ועוד שלענין ברכה אחרונה בענין שיהנו מעיו בכזית וכאן אין כזית... ועל כן עוגת טורט וכדומה אין לשערה כמות שהיא אלא יש למעכה ואחר כך למדוד את נפחה.

דעות הפוסקים בצירוף אווירים

א. האוירים לא מצטרפים לשיעור - ערוה"ש (רב ט' ו'פשוט') כה"ח

(רי יג) אול"צ (ג' שיעורי המצוות ענף ב)

ב. האוירים הרגילים מצטרפים אמנם הגדולים לא מצטרפים -

הליכות שלמה (תשרי פרק ה' הע' ט) חוט שני (ברכות רי') למעט דברים

שכולם אויר כמו במבה שהאווירים לא מצטרפים כלל (זאת

הברכה עמ' 373)

ג. כיון שלא בקיאים בנפח משערים לפי משקל - ילקו"י (קנ"ד ד.

קנ"ד יא), תשובות והנהגות (ב קכז)

ביצה עם/בלי קליפה

שיעור ביצה לענין טומאת אוכלין ולענין נטילת ידיים - ביצה קלופה

(מחלוקת תנאים והלכה כחכמים רמב"ם טומאת אוכלין ד א)

שיעור הביצה לענין יחס לסאה או לקב - ביצה עם קליפתה (ב"ח או"ח תנו א;

מגן אברהם שם סק"ב)

המשנה כתבה שכזית שנתמעט נפחו בחמה יצא משיעור כזית

18. משנה מסכת טהרות פרק ג משנה ד

כביצה אוכלין שהניחן בחמה ונתמעטו וכן כזית מן המת וכזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ כזית פגול וכזית נותר כזית חלב הרי אלו טהורים ואין חייבין עליהן משום פגול נותר וטמא

הרמב"ם למד מכאן שהנפח הוא קובע בכל השיעורים

19. רמב"ם על משנה מסכת טהרות פרק ג משנה ד

[ד] ידוע שהשמש מכלה לחות הגופות ומיבשתם ולפיכך צומקים, והמים מרטיבים ומנפחים ומוסיף בגדלם. והשמייעך כאן כלל והוא שכל השעורין אין הולכין בהן אלא אחר שעור הגודל, ואין חוששין אם מחולחלין או מוצקים לא לענין הטומאה ולא לענין האסור וההתר.

וכן כתב לענין חלה שיש לשער בנפח והמשערים במשקל טועים

20. רמב"ם על משנה מסכת חלה פרק ב משנה ו

נמצא לפי זה שיעור המדה החייבת בחלה מדה ולא השמייענו שיעור חלה במשקל אלא במדה כמו שאתה רואה. וכל מי שנותן שיעור חלה במשקל הרי זה טועה וטעותו ברורה מאד, אלא אם כן רצה לשער בקירוב ובמין מסויים.

גם ברש"י פשוט שהשיעור הוא בנפח

21. רש"י מסכת פסחים דף מד עמוד ב

והיאך משערינן כזית יין, ממלא כלי מפה לפה, ומביא זית ונותן לתוכו, והיין היוצא הוא כזית יין, וכן הוא בתוספתא דגזיר.

למעשה גם המשערים היום במשקל הוא מצד ספק ברכות ולא סוברים כן

22. עין יצחק (לרשל"צ הרב יצחק יוסף) חלק ב עמ' תר:

"אף על פי שמעיקר הדין כל השיעורין הם לפי נפח ולא לפי משקל הן לענין חיוב ברכה אחרונה והן לענין קיום מצוה או איסור אכילה ביוהכ"פ מכל מקום מחומר איסור ברכה לבטלה רבים נהגו לשער לענין ברכה אחרונה שיעור כזית במשקל כיון שאין הכל בקיאים לשער בנפח".

ושם בהערה בשם זכחי צדק: 'והגם שלא סמכינו אמשקל אלא אמדידה מכל מקום מן המשקל נדע אם ששים במדה, שאם יש במשקל יותר מששים אז נדע לבטח שגם במדה יש ששים עד כדי שיצא הספק מלבנו'

23. דעת פוסקי זמננו:

המשערים במשקל: בא"ח ש"ר צו אות לד פינחס יד שמיני א כה"ח קסח ס"ק מה מו, רי ס"ק ח, תפז ס"ק א הגר"מ אליהו מובא כספר וזאת הכרעה עמ' 208.

המשערים בנפח: כל פוסקי אשכנז. הגרע"י בחזו"ע ח"א כרך ב עמ' תקיח, אור

לציון ג מבוא ענף ב הגר"מ מזוז אור תורה תשנב קלא, שמש ומגן ד סא, שו"ת עולת

יצחק ח"א עמ' קיח, ברכת השם חלק ב עמ' כה הע' 20